

Etik pozuntular üzrə statistik illik (yarımillik) hesabatların hazırlanması qaydasına dair geniş şərh

Problemin aktuallığı

Müasir audit sistemi yalnız maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünün yoxlanılması ilə məhdudlaşmır. Auditor fəaliyyəti ictimai etimada əsaslanan peşədir və bu etimadın qorunması birbaşa auditorun etik davranışından asılıdır. Bu baxımdan sizə təqdim olunan etik pozuntular üzrə statistik illik və yarımillik hesabatların hazırlanması sadəcə texniki hesabatlılıq mexanizmi deyil, həm də peşə etikasının institusional təminat alətidir.

Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası Şurasının 2025-ci il 13 iyun tarixli 377/3 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş və 2026-cı il üzrə iş planının 6.6-cı bəndinə uyğun olaraq hazırlanmış “Etik pozuntular üzrə statistik illik hesabatların hazırlanması Qaydası” audit fəaliyyətində etik davranışın monitorinqinin həyata keçirilməsi, etik pozuntuların sistemləşdirilməsi və statistik təhlilinin aparılması, habelə müvafiq mexanizmlərin auditorlar üçün daha aydın və anlaşılacaq formada müəyyən edilməsi məqsədi daşıyır. Qaydanın normativ bazası aşağıdakı əsas sənədlərə söykənir:

- Peşəkar Mühasiblərin Beynəlxalq Etika Məcəlləsi (Beynəlxalq Müstəqillik Standartları ilə birlikdə);
- Beynəlxalq Audit Standartları;
- “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Palata Şurasının qərarları.

Bu normativ baza etik davranışı hüquqi çərçivə ilə yanaşı, peşəkar məsuliyyət və ictimai maraq prinsipləri ilə də əlaqələndirir.

Xüsusilə 2026-cı ilin “Auditdə peşə etikasını ili” elan olunması etik davranışın sistemli nəzarət mexanizmləri ilə müşayiət edilməsinin aktuallığını daha da artırmışdır. Statistik hesabatlılıq isə bu məqsədə nail olmaq üçün əsas alətlərdən biridir.

Audit sahəsində etik pozuntuların mahiyyəti və risk konteksti

Etik pozuntu – auditorun fəaliyyətində dürüstlük, obyektivlik, müstəqillik, məxfilik və peşəkar davranış prinsiplərinin pozulmasıdır. Bu pozuntuların əsas təhlükəsi ondan ibarətdir ki, onlar tək-cə konkret audit tapşırığının keyfiyyətinə deyil, bütövlükdə audit institutuna olan etimada mənfi təsir göstərir.

Qaydada etik pozuntular aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə sistemləşdirilmişdir:

- maliyyə hesabatlarının manipulyasiyası;
- maraqlar toqquşması;
- müstəqillik və obyektivlik pozuntuları;
- məxfilik prinsiplərinin pozulması;

- qanun və standartlara əməl olunmaması;
- etik təlim və davranış boşluğu.

Bu təsnifat iki mühüm məqsədə xidmət edir:

1. Etik risklərin sistemli identifikasiyası;
2. Statistik hesabatlarda vahid yanaşmanın təmin olunması.

Etik pozuntuların əsas səbəbləri isə aşağıdakılardır:

- daxili nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi;
- maliyyə və kommersiya təzyiqləri;
- etik təlimlərin qeyri-sistemli olması;
- maraqlar toqquşmasının vaxtında bəyan edilməməsi.

Bu səbəblərin hər biri statistik hesabatlarda ayrıca indikator kimi izlənməli və risk əsaslı yanaşma tətbiq edilməlidir.

Statistik hesabatlılığın məqsədi və əhəmiyyəti

Etik pozuntular üzrə statistik hesabatların hazırlanması aşağıdakı strateji məqsədlərə xidmət edir:

- etik pozuntuların dinamikasının izlənməsi;
- riskli sahələrin müəyyən edilməsi;
- preventiv tədbirlərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi;
- rəhbərliyə əsaslandırılmış qərarvermə imkanı yaradılması;
- tənzimləyici qurumlara hesabatlılığın təmin edilməsi.

Əgər etik pozuntular yalnız fərdi hallar kimi qeydə alınarsa və sistemli statistik təhlil aparılmırsa, bu zaman:

- risklərin artım tendensiyası müəyyən edilmir;
- struktur bölmələr üzrə risk xəritəsi formalaşmır;
- təlimlərin effektivliyi ölçülə bilmir;
- intizam tədbirlərinin preventiv təsiri qiymətləndirilmir.

Statistik hesabatlılıq etik idarəetməni subyektiv qiymətləndirmədən obyektiv, ölçülə bilən və müqayisə edilə bilən sistemə çevirir.

Statistik materialların strukturu və məzmunu

Qaydaya əsasən etik pozuntular üzrə statistik materiallar aşağıdakı istiqamətlər üzrə formalaşdırılır:

Pozuntuların aşkar edilmə mənbələri

- daxili audit;
- seçmə yoxlama;
- rəhbərliyin tapşırığı;

- etik müraciətlər.

Bu bölgü etik risklərin hansı kanallar vasitəsilə üzə çıxdığını göstərir və nəzarət sisteminin effektivliyini qiymətləndirməyə imkan verir.

Görülmüş tədbirlər üzrə statistika

- yazılı xəbərdarlıq;
- əlavə etik təlim;
- prosedur dəyişiklikləri;
- intizam tədbirləri.

Bu göstəricilər pozuntulara reaksiyanın adekvatlığını qiymətləndirməyə imkan yaradır.

Müqayisəli təhlil

Əvvəlki və cari dövr üzrə:

- etik hallar;
- təsdiqlənmiş pozuntular;
- təlimlə əhatə səviyyəsi;
- dəyişmə faizi.

Müqayisəli təhlil etik idarəetmənin inkişaf dinamikasını göstərən əsas alətdir.

Risk səviyyələri üzrə bölgü

- yüksək risk;
- orta risk;
- aşağı risk.

Risk səviyyələndirmə rəhbərliyin resursları prioritet sahələrə yönəltməsinə imkan verir.

Etik hesabatların hazırlanma proseduru və institusional mexanizm

Qaydaya əsasən etik hesabatların hazırlanması mərhələli prosedur əsasında həyata keçirilir:

1. Məlumatların toplanması
2. İlkin qiymətləndirmə
3. Təhlil və təsnifat
4. Hesabatın hazırlanması
5. Daxili təsdiq
6. Saxlanma və təqdimetmə
7. Məxfilik və etik təhlükəsizlik

Bu mərhələlilik aşağıdakı üstünlükləri təmin edir:

- obyektivlik;
- sənədləşdirilmiş qərarvermə;
- məsuliyyət bölgüsü;

- məxfilik təminatı.

Xüsusilə məxfilik prinsipi etik hesabatlılıqda əsas şərtədir. Şəxsi məlumatların qorunması, subyektiv şikayətlərin faktlardan ayrılması və təkrar qeydlərin aradan qaldırılması statistik məlumatların etibarlılığını təmin edir.

Real auditor şirkətində tətbiq praktikası

Nümunəvi hesabat forması praktik tətbiq üçün strukturlaşdırılmış model təqdim edir. Bu model aşağıdakı elementləri əhatə edir:

- hüquqi əsas;
- etik idarəetmənin mövcud vəziyyəti;
- statistik göstəricilər;
- əsas risklər;
- görülmüş tədbirlər;
- tövsiyələr və fəaliyyət planı;
- nəticə.

Bu yanaşma auditor şirkətində etik mədəniyyətin formalaşmasına və sistemli nəzarət mühitinin gücləndirilməsinə xidmət edir.

Xüsusilə fəaliyyət planı bölməsi risk əsaslı idarəetməni təmin edir. Məsələn:

- maraqlar toqquşması üzrə elektron bəyanat sistemi;
- müstəqillik yoxlamaları üçün yenilənmiş check-list;
- illik etik təlim planı.

Beləliklə, hesabat tək cə faktların təsviri deyil, həm də idarəetmə alətinə çevrilir.

Beynəlxalq uyğunluq və müqayisəli yanaşma

Qaydanın beynəlxalq sənədlərlə uyğunluğu onun keyfiyyət göstəricisidir. Xüsusilə:

- Peşəkar Mühasiblərin Beynəlxalq Etika Məcəlləsi (Beynəlxalq Müstəqillik Standartları ilə birlikdə);
- Beynəlxalq Audit Standartları;
- Türkiyə təcrübəsində TÜRMOB tərəfindən tətbiq edilən haqsız rəqabətə qarşı mexanizmlər.

Bu uyğunluq audit bazarında şəffaflığın və etik rəqabətin təmin olunmasına xidmət edir.

Nəticə və ümumi qiymətləndirmə

Etik pozuntular üzrə statistik illik və yarımillik hesabatların hazırlanması:

- etik davranışın sistemli monitorinqini təmin edir;
- risk əsaslı idarəetməni gücləndirir;
- daxili nəzarət mühitini möhkəmləndirir;
- audit fəaliyyətinə ictimai etimadı artırır;

- beynəlxalq standartlara uyğunluğu təmin edir.

Statistik hesabatlılıq etik pozuntuların reaktiv deyil, preventiv idarə edilməsinə şərait yaradır. Bu yanaşma audit fəaliyyətində etik mədəniyyətin formalaşmasını, məsuliyyətli qərarverməni və şəffaflıq mühitinin güclənməsini təmin edən mühüm institusional mexanizmdir.

Beləliklə, təqdim olunmuş Qayda audit sahəsində etik idarəetmənin sistemləşdirilməsi istiqamətində mühüm addım olmaqla, etik davranışın ölçülə bilən, qiymətləndirilə bilən və davamlı şəkildə təkmilləşdirilə bilən idarəetmə alətinə çevrilməsini təmin edir.

**Haqsız rəqabətə qarşı mübarizə və
beynəlxalq əlaqələr idarəsinin rəisi**

Rövşən Cəfərli

**Peşə etikasının tətbiqi şöbəsinin
müdiri**

Elfirida Hacızadə